

EN GRUPP NORRLÄNSKA PORTALER OCH DERAS MÄSTARE.¹

Av

EMANUEL HOFREN.

Långt inne i landets avlägsnaste trakter har under århundraden en rikt blomstrande folklig konst fört sitt liv. Av senare tidens forskning har den dock varit tämligen obeaktad, endast de sista årens begynnande forskningsarbete ute i bygderna, förenat med utställningar av gammal kyrklig konst o. dyl., har riktat våra blickar mot denna ofta ganska självständiga och vackra konst sådan den ter sig i templen. Men inte blott i kyrkorna finnas dess minnesmärken, ehuru de där av lättförklarliga skäl äro talrikast; de rika borgarhemmen i städerna, landsbygdens herrgårdar, prästgårdar och förmögnare bondgårdar ha haft glänsande inredningar, verkställda av bygdens egna snickare och målare. Det är egentligen på de sista två hundra åren som denna folkliga konstutövning faller. Sina motiv togo dessa mästare oftast ur tidens rika litografiproduktion, Billmarks litografier ha t. ex. bevisligen flerstädes tjänat som förebilder till väggmålningar i Norrland. Till ornament i målning och snideri kunde motiven lätt hämtas ur franska och svenska ornamentsstick, som ymnigt spredos.

Dessa inredningar, lösa eller fasta, försvinna fort. Särskilt är detta fallet uppe i det avlägsna Norrland, där förståelsen för det som är fornt och vackert numera synes vara sorgligt liten. Där finnas nu ytterst få spår av de gamla vackra hemmen bevarade. Dock så mycket, att det kan ge en god bild av hur pass rika och vackra former man ville ge sin omgivning där uppe i norr, såväl

¹ Undersökningen är utförd i samband med Nord. Museets byundersökningar.

inom allmogens krets som inom »ståndspersonernas» i städerna och på bruken.

Adelsgårdar ha aldrig funnits i Norrland. Den fria, rika och självmedvetna norrländska allmogens kultur har emellertid ägt mycket av vad sörlänningen skulle kalla herrgårdsprägel, stora rymliga hus med rik möblering och präktig utstyrsel av väggar och tak var inte ovanligt. Jämte kyrkornas inredningar utgöra de smakfulla prov på den provinsiella hantverksskulturen, som här i landet är i det närmaste utforskad.

Särskilt 1700-talet är rikt på minnen, och jag vill här nedan fästa uppmärksamheten på en grupp ångermanländska träsniderier från gustaviansk tid och tidig empire.

Ångermanlänningen har av ålder varit händig träsnidare, en sak som man genast inser, då man står inför någon representativ samling bondesniderier från denna bygd. Under årtiondena kring 1800, då där uppe rädde jämförelsevis goda tider, växte nyanskaffningsivern inom kyrkorna, de gamla medeltida gråstenstemplen och deras utstyrsel förkastas, stora nya kyrkor uppföras i myckenhet, sådana byggmästare som Hagmansson och Geting¹ ha en stor mängd av dem på sitt samvete. Såväl byggmästaren som dekortören voro allra oftast enkla allmogemän eller en närbelägen stads snickare, förgyllare eller »schatullmakare». Prästgården var också ofta hård för konstutövning, så gjordes t. ex. altaret i Lycksele kyrka av en broder till kyrkoherden därstädes, Pehr Fjellström. Men det som är av största intresse härvidlag är dock den rika förekomsten av sådana mästare som i kyrkböckerna ofta tituleras »bonden och bildhuggaren». Sådana namn som Pehr Sundin, Anders Ersson, Pehr Olsson i Jämtland, Pehr Pehrsson, Zakris Persson och andra i Ångermanland äro vanliga. Tack vare dylika mästare råder ofta ett innerligt samband mellan allmogehemmen inom en viss trakt och utstyrseln i kyrkan; möbler och annat från de förra fingo ofta låna drag från den senare, som å sin sida mer än ofta

¹ »Byggmästaren konstförfaren» *Pehr Hagmansson* från Medelpad, en under 1700-talets andra hälft ytterst produktiv arkitekt. Bygde bl. a. Högsjö kyrka i Ång. *Geting* var hemmansägare på Åbord i Högsjö sn, Ång. Bygde en mängd kyrkor, t. ex. Löt i Jämtl. 1796, Gudmundrå i Ång. 1807, Nätra, Nora i Ång., Ljustorp i Medelpad.

visar en ren allmogeprägel. Detta sammanhang har hittills föga varit beaktat. Ett inträngande i allmogens möbelkonst kan ge ofantligt mycket till kännedomen om kyrkornas konstinventarium och dess mästare, liksom kyrkornas säkrare dokumentariska uppgifter kunna vara till stor hjälp för den som forskar i allmogens slöjd.

Den nämnda nyanskaffningsivern, som började efter 1700-talets mitt, skapade nu en stor mängd allmogemästare i de norrländska bygderna. De flesta kyrkornas inredning företer gustaviansk och nyklassisk prägel;¹ av den stora mängd norrländska allmogemöbler — mestadels från Ångermanland — som finnas bevarade i museer och ute i bygden företer det stora flertalet samma karaktär. All tradition om deras mästare är nu tyvärr oftast död.

Utställningen av kyrklig konst i Härnösand 1912 bragte emellertid i dagen en hel del prov på betydande ångermanländska mästars kyrkliga verksamhet.

Bland dessa nämnes av Cornell¹ också *Pehr Westman* som mästare till altaren i Anundsjö fr. 1780-talet och Tynderö, Medelpad, 1790-talet. På stilkritiska grunder böra väl också till hans arbeten hänföras altaret i Häggdånger, ävensom arbeten i konstnärens hemkyrka, Högsjö. Alla kyrkorna utom Tynderö ligga i Ångermanland.

Jag vill ej här fästa mig vid dessa kyrkliga arbeten, endast påpeka hos dem en utveckling från rena rokokostildrag hos Anundsjö-altaret med dess svängda ram och dåligt utförda profilerer, över de rent gustavianska arbetena i Högsjö, till Tynderö- och Häggdångers-altarnas begynnande klassicism, sidopilastrarna ha här retat ut sig, profileurerna försvunnit, det är en klassisk renhet i hela uppbyggnaden. Samma utveckling kan man i stort spåra inom den grupp av portar och möbler, som jag vill hänföra till denne mästars verk.

De upplysningar om Westmans liv och leverne jag hittills lyckats få² äro torftiga. Han föddes 1757 på Hemsön i södra Ångermanland, där hans fader Jöns Jöransson ägde ett hemman i

¹ Cornell, Snickarkonst och skulptur, i »Studier från Härnösandsutställningen 1912», samt »Katalog, upprättad av Henrik Cornell».

² Ur Högsjö kyrkoarkiv samt kvarlevande muntlig tradition.

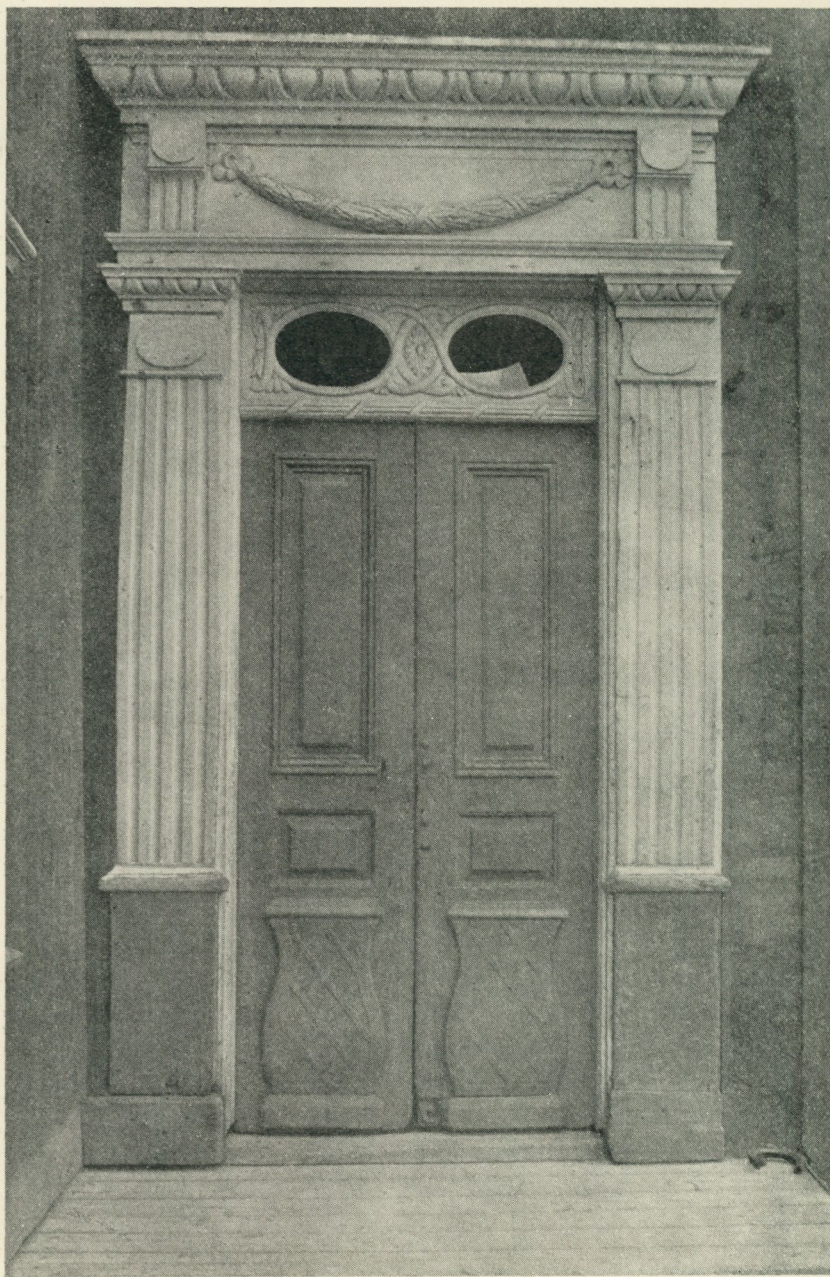

Fig. 1. Portal. Veda by. Högsjö sn, Ångermanland. Em. Hofrén foto 1919.

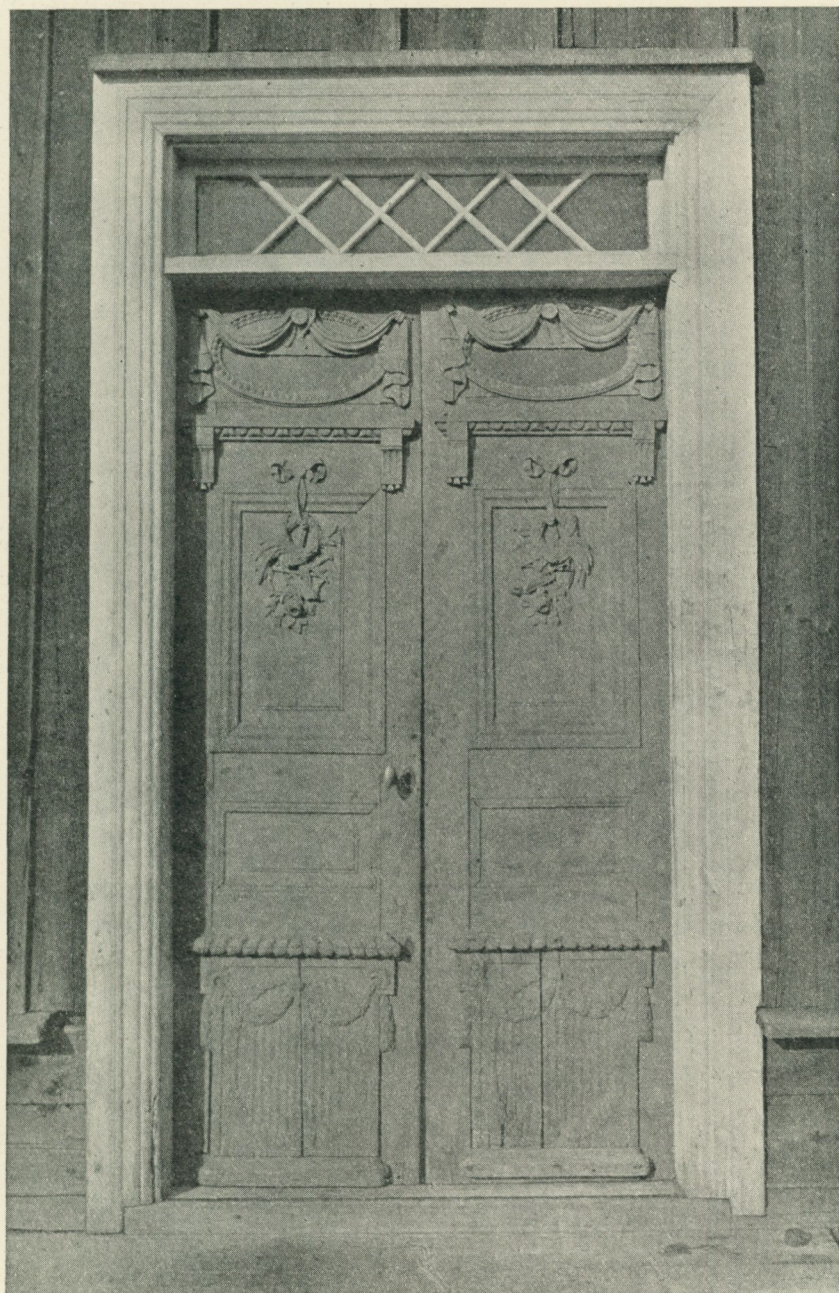

Fig. 2. Portal. Utanö by, Hemsö sn, Ångermanland. Em. Hofrén foto 1919.

Utanö by, som sedan övertogs och brukades av sonen Pehr. På gamla dagar flyttade han över till det närbelägna Nora, där han dog. Sin första utbildning synes han ha fått hos någon av rokokotidens betydande ångermanländska kyrkokonstnärer, Anund-sjöaltaret tyder med bestämdhet på detta.

Det ganska stora antal möbler och portar, som finnas bevarade efter honom, har han förfärdigat, då han om vintern satt på sitt ägande hemman, fri från sommarens jordbruksarbete. Dylika ting fraktades då för tiden lämpligast sjövägen, därför finner man också Westmans arbeten i ett ganska begränsat område kring hans ö, kusttrakterna av grannsocknarna Nora, Högsjö, Säbrå, på Åbordsön och i Härnösand.

Av Westmans *portar*, den del av hans arbeten, som jag här egentligen vill fästa mig vid, finnas de flesta på Hemsön, där så gott som varje äldre och större bondgård är försedd med rik snidad port. Denna ö var ju också sätet för en urgammal rik storbondestam, den s. k. »hemsöadeln», som berömmar sig av adligt stamträd, och väl gärna ville visa sin särställning med någon yttre prakt. Annars är det gästgivargårdar som velat markera sin förnämligare art med en snidad portal. I Härnösand äga ett par gamla borgargårdar vackra dörrar av Westmans hand.

De ångermanländska bondgårdarnas mangårdsbyggnader sakna sällan konstrikt snidade dörrar, fast av betydligt enklare slag. Vanligast äro här som annars i Nord-Sverige de rutade dörrarna; det medeltida pergamentsmotivet återfinnes också mycket ofta på dörrspeglarna. Besläktat med detta är väl tekniken med grunda parallella refflor, som är så vanlig i mellersta Norrlands kyrkokonst och allmogeslöjd. Dessa refflor pryda ofta såväl möbler som dörrar och äro av mycket förnäm verkan. Under 1700-talet växte praktlystnaden också på detta område. Jämte Westmans portar skuros t. ex. i övre Ådalen något senare av den betydande bondemästaren Zakris Persson från Lidgatu smakfulla dörrar, där den huvudsakliga orneringen utgjordes av de gustavianska rosorna.

Av de portar, som säkert äro skurna av Pehr Westman, måste en sådan som fig. 1 från gamla gästgivargården i Veda, Högsjö

sn, vara bland de äldsta. De svängda dörrspeglarna tyda på detta. Annars är här den sparsamma dekorationen rent gustaviansk.

Huvudverket inom den äldre gruppen är dock dörren fig. 2 från Utanö i Hemsö sn. Här har väl också funnits en ståtlig omfattning, som vid dörrarnas flyttning från en äldre riven byggnad förstörts. Porten är ett verkligt konstverk. Varje detalj är gjord med beundransvärd skicklighet och omsorg. De övre speglarna prydas av utomordentligt vackra trofégrupper, lantmannens ädla emblem: plog, skära, lie, spade, kärke, sammankomponerade med ros och lagerkrans. Som ungefärlig tillkomsttid får väl sättas 1790-talet.

Porten fig. 3, också från Veda i Högsjö, har ett motstycke å Westmans gamla gård på Hemsön, där dock ytorna fått en rikligare ornamental utsmyckning. Bland annat uppträder där det flätade bandet, ett ornament som Westman förälskat sig i, så gott som alla sina arbeten har han prytt med detta. Ornamentet hör ju hemma i tidsstilen; i 1500- och 1600-talens folkliga konst i Norrland var det emellertid också ytterst vanligt.

Den egendomliga pilasterkapitälerna återfinnes på nästa port fig. 4, från Daloms by på Hemsön, huvudverket inom en yngre grupp. Här möta vi ett helt nytt dekorationsprogram, den gustavianska stilens girlander, band och knutar ha avlösts av en typisk empireörnering med gripars, urnors, fint rankverk, spöknippen.

Samma typ i enklare utformning visar en port från Rö i Högsjö, daterad 1813, och ett par i Härnösand. Fig. 5, från Torroms gästgivargård i Nora sn, visar empireornament insatta på en porta av typen fig. 3. Överstyckets stora gripars erinra starkt om det i Norrlands allmogekonst så vanliga tvådjursmotivet. Säkert var det med en viss förtjusning Westman fann detta motiv i empiren. Han har också mycket ofta använt det, förstorat det och gjort det till det centrala i örneringen. Bland annat på s. k. »imperial-sängar», där ryggen ofta prydas av ett par dylika djur.

Att empirens stilformer så pass tidigt — redan på 1790-talet — trängt ända upp till Ådalen kan synas ägnat att förvåna. Men dessa visade i allmänhet tendens att snabbt spridas; Desprez,

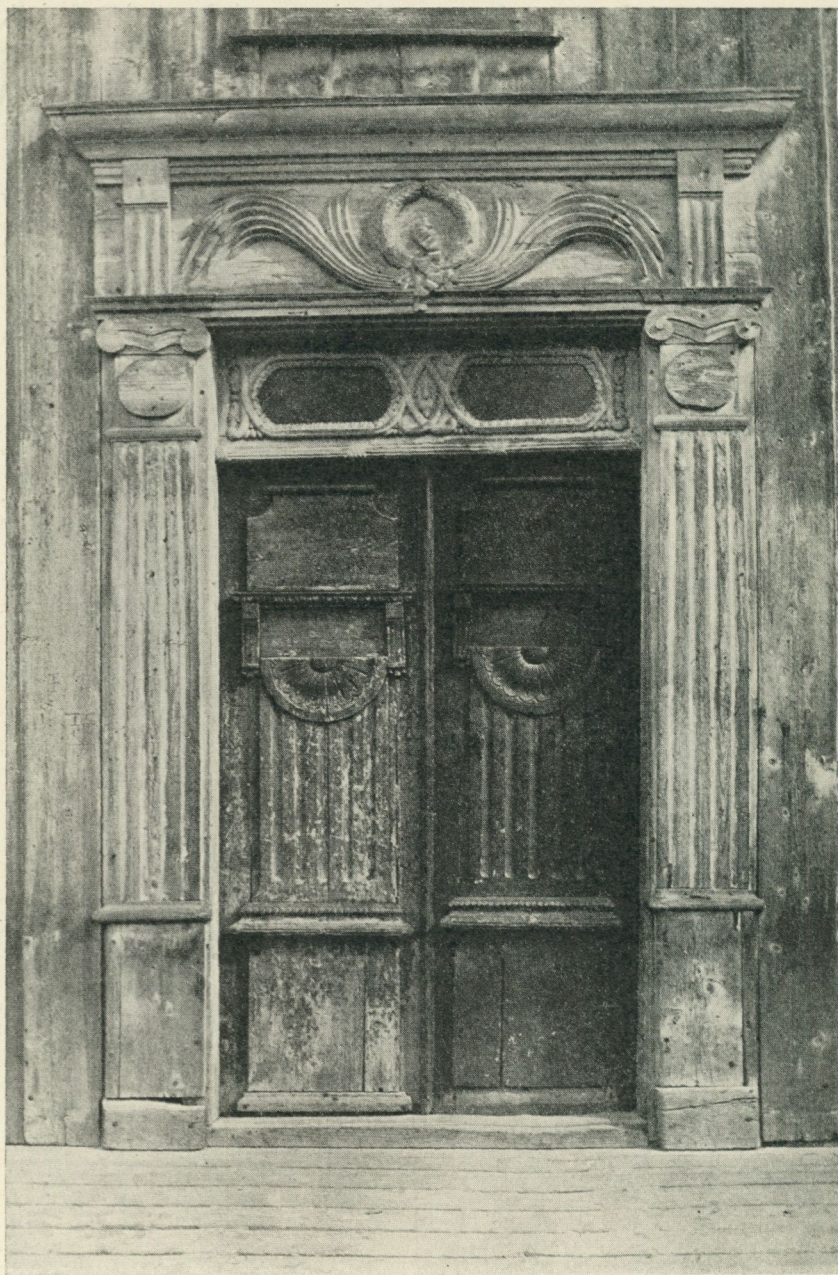

Fig. 3. Portal. Veda by, Högsjö sn, Ångermanland. Em. Hofrén foto 1919.

Fig. 4. Portal. Daloms by, Hemsö sn, Ångermanland. Em. Hofrén foto 1919

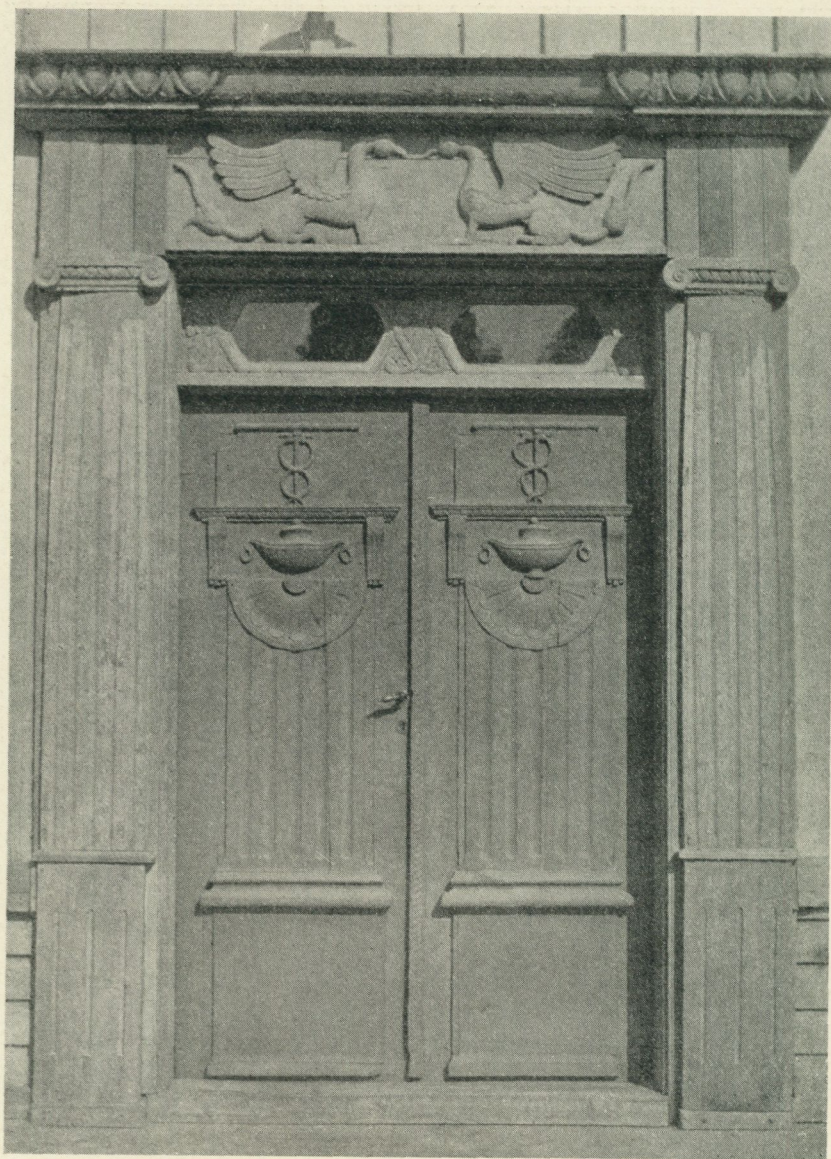

Fig. 5. Portal. Torrom, Nora sn, Ångermanland. Em. Hofrén foto 1919.

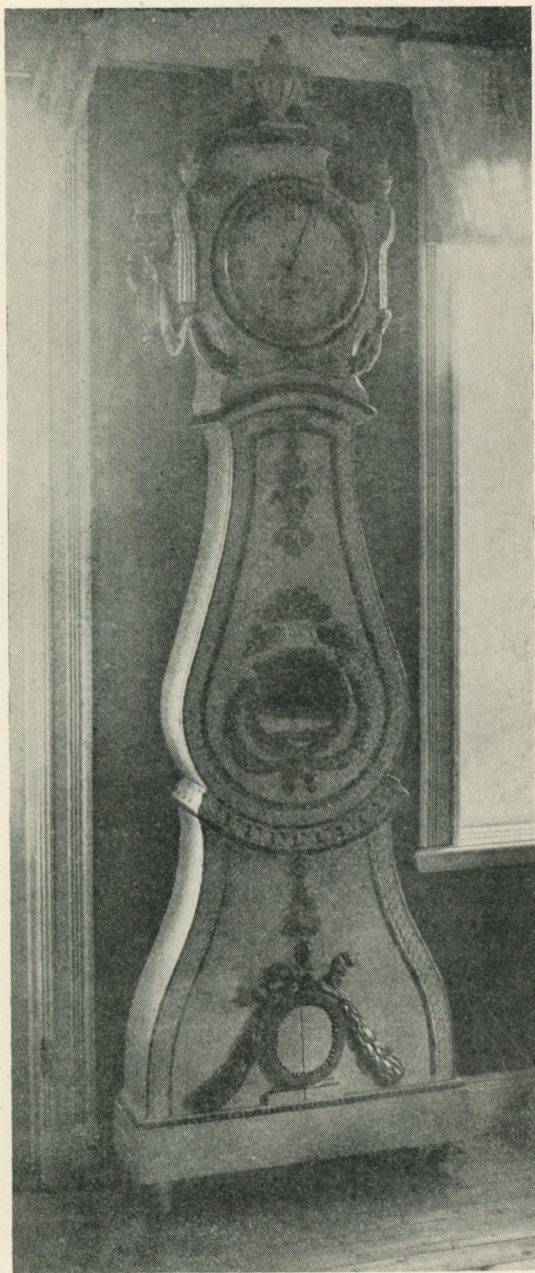

Fig. 6. Klockskåp. Rø by, Högsjö sn, Ångermanland.
Em. Hofrén foto 1919.

Tempelman och bröderna Masreliez uppfostrade ju en mängd småmästarare, dekorationsmålare och ornamentsbildhuggare, som i landsortens kyrkor och borgerskapets mobiliar spridde de nya konstnärliga idéerna.

Bekantskap med de nyantika stildragen kunde dock Westman göra på närmare håll. Tempelmans stora praktfulla gymnasiepalats i Härnösand stod på 1790-talet färdigt och var klassicismens första stora monument i Norrland.¹ Bildhuggeriarbetet, som ritades av Tempelman utfördes till stor del av Pehr Westman. Så snidade han bland annat för festivitetsalen en kateder, som pryddes av två bronserade sfinxer på höga ornerade postament, vidare tre portaler, av vilka en nu äges av Härnösands Museum, de andra smycka ett par gamla hus i staden.

Tack vare Westman blev Tempelmans arbete här av större betydelse än han själv troligen anat. De nyklassiska idealen trängde snabbt in i den folkliga konsten i Ångermanland; Westmans altaren i Tynderö och Häggdånger måste vara gjorda strax efter konstnärens verksamhet vid gymnasiets byggnadshytta.

Här mötte alltså Westman nu både tvådjursmotivet och andra empireornament, som han sedan så flitigt använt sig av. Hans portaler i denna nya stil få väl sättas till tiden omkring 1800.

Empireimpulser kunde han möjligen också få på andra sätt, ett och annat av J. B. Masreliez' arbeten fann väl vägen ända upp till det avlägsna Norrland; Härnösands Museum äger ett skrivbord, som synes vara originalarbete av honom.

Westmans empire är dock strängt folklig, alla ornament ha en rätt grov karaktär, emellanåt blandade med allmogemotiv. Särskilt visa hans arbeten, huru de spröda empireornamenten fått foga sig efter furuns formspråk. Trots att allmogens möbelkonst nu börjar mera slaviskt följa växlingarna inom den stora stilen, håller den dock alltjämt hårdnackat fast vid vissa av sina egna urgamla karaktäristika. Gedigenhet och styrka var det förnämsta villkoret, bondens möbler voro ju också i stort sett avsedda till dagligt bruk.

¹ Om gymnasiets byggnadshistoria har rektor Gösta Bucht skrivit en intressant artikelserie i Härnösands-Posten 1917.

Av Westmans *möbler* visar jag ett par prov. Klockskåpet fig. 6, förfärdigat 1806, är ett praktfullt arbete. Sängen, fig. 7, är en s. k. »imperialsäng», utdragssäng, en möbeltyp som av Westman för första gången infördes i dessa trakter. Fig. 8 visar ryggstycket av en dylik präktig möbel, tillhörig museet i Hernösand. Typen blev i hast mycket populär och avlöste den äldre »väggsängen» i flera våningar och den ännu äldre »standsängen», en lådformig medeltida typ på fyra fötter. Med den i allmoge hemmen så vanliga väggsängen ägde den nya typen ett gemensamt, den var mycket rymlig, en sak som man satte stort värde på uppe i Norrland och som utan tvivel bidrog till dess popularitet. De sängar av Westmans hand jag känner till ha en rätt praktfull prägel och voro väl i allmänhet avsedda för förnämliga gäster. Till bröllop i storbondens hus anskaffades väl också gärna en dylik praktmöbel.

Westman tillskrives också en hel del av de gustavianska vanliga sofforna med pinnrygg. Många ha som egentlig dekoration ett brett flätat band på framsidan, som starkt påminner om Westmans art; detta ornament var ju dock ganska vanligt i tidsstilen, och det är vanskligt att därför tillskriva honom dessa möbler, då han i motsats till flera andra mästare aldrig signerade sina arbeten.

All ornering är snidad i trä. Annars är ju för empiren karaktäristisk frånvaron av snidad ornering, som ersattes av metallbeslag. Westmans förnäma träsnideri vill ibland ikläda sig dylik metallmask, på en i Härnösands Museum befintlig säng, där färgen synes vara ursprunglig, äro ryggstyckets båda gripbar bronserade, sängen i sin helhet är mörk.

Pehr Westmans jämförelsevis höga stil på dess väg ner mot den rena allmoge konsten visa en del portar, förfärdigade under 1800-talets första årtionden av hans efterföljare snickaren *Sven Hägglund*, torpare i Kojbacken på Hemsön, född 1801 i Säbrå. Den rena allmogekaraktären framträder här tydligt. Vackra prov på hans portar ses på fig. 9 och 10. Dörren, fig. 10, prydes av ett egendomligt palmettliknande ornament, som väl är en degeneration av Westmans empireurnor. Överstykkena visa också tydlig allmogeprägel. Andra dörrar prydas av avlånga bladrosetter, som

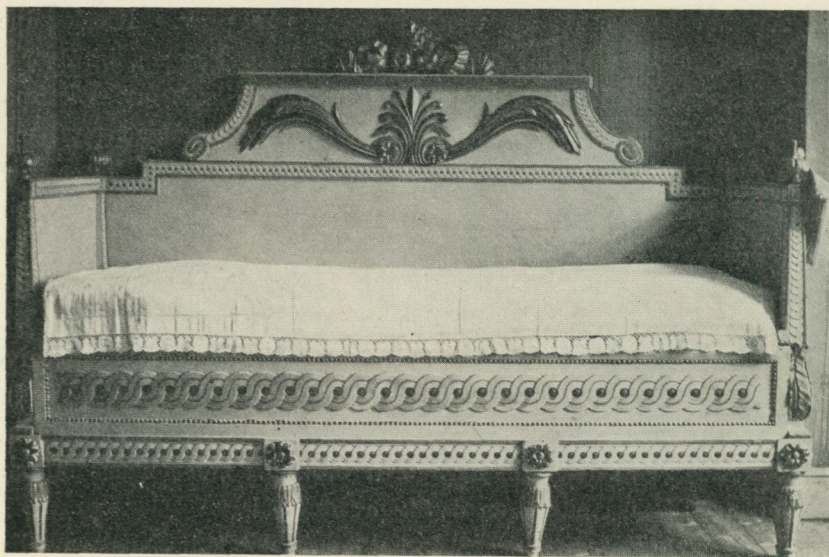

Fig. 7. Säng. Torrom, Nora sn, Ångermanland. Em. Hofrén foto 1919.

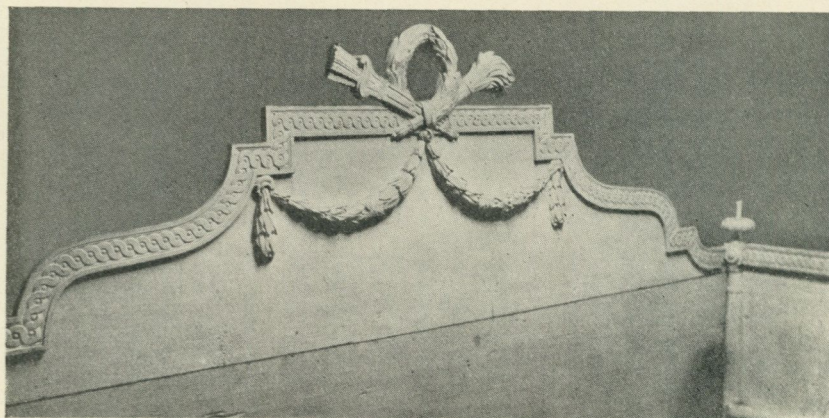

Fig. 8. Säng. Härnösands museum. Em. Hofrén foto 1919.

Fig. 9. Portal. Hultoms by, Hemsö sn, Ångermanland. Em. Hofrén foto 1919.

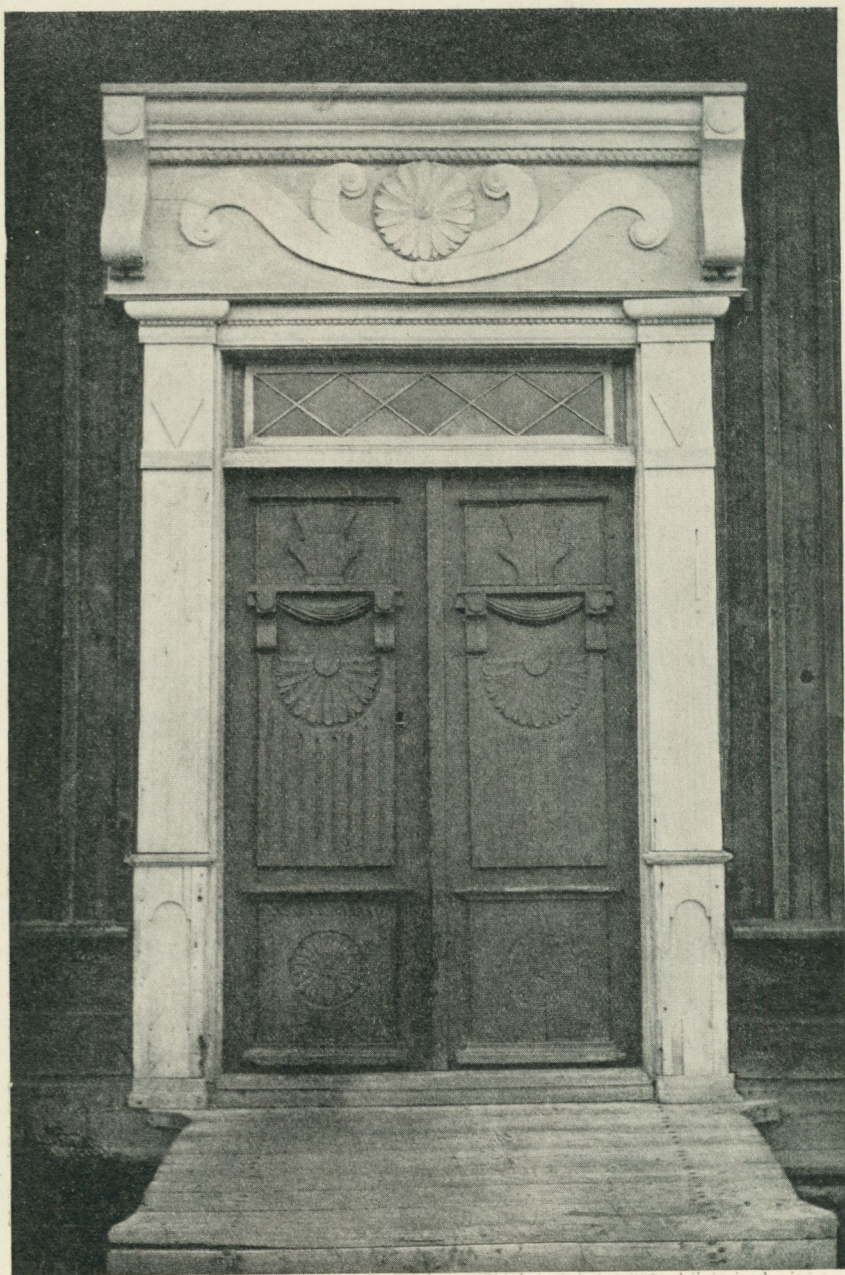

Fig. 10. Portal. Nordanö by, Hemsö sn, Ångermanland. Em. Hofrén foto 1919.

avgjort tillhöra allmogekonsten. Det samma gäller om de rombiska figurerna på dörrens fyllning, t. ex. fig. 9, ett ornament som är rätt vanligt på enklare dörrar från Ångermanlands och Medelpads landsbygd.

Med Sven Hägglund slutar denna portalskulptur; jämte Pehr Westman står han bland de allra sista bondemästarna i dessa bygder. Efter dem kom ju en ny tid, som började förlora blicken för de konstnärliga synpunkternas betydelse även i det dagliga livet, en tendens som lett därhän, att den folkliga konsten under 1800-talet småningom tynade av och dog.

Fördjupade forskningar i dessa och andra bondekonstnärers verksamhet skola med säkerhet ge ännu flera resultat. Bland den folkliga stilhistoriens intressantare företeelser är i varje fall empireornamentens vandring från revolutionens och kejsardömet's Paris ända upp till norrländska bondstugor och landskyrkor. Mycket avslipades stilen under denna långa färd, men behöll dock åtskilligt av den värdighet som ej alls passar illa i norrländsk allmogemiljö.